

DE BERGSTEENTIJM, SATUREJA CALAMINTHA (L.) SCHEELE.

door

J. CORTENRAAD

Frankenstraat 22, 6231 AL Meerssen

De Sint-Pietersberg herbergde vroeger een groot aantal botanische rijkdommen. Men kon er planten aantreffen die als rariteiten konden gelden voor Nederland en vaak ook voor de omgeving van de berg zelf. Om een indruk te krijgen van de rijkdom van het gebied zal men heden ten dage de restanten van het Belgische gedeelte moeten bezoeken, want van het Nederlandse gedeelte van dit Mekka voor de botanicus is weinig overgebleven. Dat is voor het grootste deel te wijten aan de afgraving ten behoeve van mergelwinning. Er verdwenen planten als; Pijlscheefkelk (*Arabis hirsuta* (L.) Scop. subsp. *sagittata* (Bertol.) Rchb. ex Gaud.); Aangebrande orchis (*Orchis ustulata* L.); Akkerzenegroen (*Ajuga chamaepitys* (L.) Schreb.) en Omgebogen vetkruid (*Sedum cepaea* L.). Men vindt al deze taxa in het eerste deel van de Atlas van de Nederlandse Flora (MENNEMA e.a., 1980), allen worden ze daarin als voor ons land uitgestorven beschouwd.

Dat geldt ook voor de Bergsteentijm (*Satureja calamintha* (L.) Scheele), een plant die volgens WEEDA (1980) in 1892 voor het eerst op de Sint-Pietersberg is gevonden en die voor het laatst in 1950 werd gezien. Nochtans kan zij van de lijst van in Nederland uitgestorven taxa worden afgevoerd, aangezien ik haar in september 1980 aan de Sint-Pietersberg heb teruggevonden.

***Satureja calamintha* (L.) Scheele in Nederland en België.**

In Nederland komen volgens HEUKELS - VAN OOSTSTROOM (1977) drie vertegenwoordigers van het geslacht *Satureja* voor; de Kleine steentijm (*S. acinos*), een plant die van nog maar weinig plaatsen in Zuid-Limburg bekend is, maar die men op en aan de Sint-Pietersberg op zowel Belgisch als Nederlands grondgebied regelmatig aantreft; de Borstelkrans (*S. vulgaris*) die in het Krijtdistrict nog vrij talrijk is en de Bergsteentijm (*S. calamintha*).

Door de auteurs van verscheidene buitenlandse flora's worden deze drie soorten in het geslacht *Calamintha* geplaatst. Volgens DE LANGHE e.a. (1978) heet de Bergsteentijm *Calamintha sylvatica* Bromf., volgens PODLECH & GAMS (1979) moet hij *C. officinalis* Moench heten.

Alle planten die in de loop der jaren op het Nederlandse gedeelte van de Sint-Pietersberg gevonden zijn, behoren tot een bepaalde ondersoort, die volgens HEUKELS - VAN OOSTSTROOM (l.c.) *Satureja calamintha* (L.) Scheele subsp. *sylvatica* (Bromf.) Briq. moet heten, volgens DE LANGHE e.a. (l.c.) *Calamintha sylvatica* Bromf. subsp. *sylvatica* en volgens PODLECH & GAMS (l.c.) *C. officinalis* Moench subsp. *officinalis*.

Deze ondersoort reikt volgens HEGI (1979) het verst van de ondersoorten van *Calamintha officinalis* naar het noorden en komt in Midden-Europa het meeste voor. Zij komt tot in Midden-Duitsland in het wild voor, in Noord Duitsland alleen adventief of verwilderd vanuit tuinen waar zij vanwege haar geneeskrachtige eigenschappen werd gekweekt. Volgens HESS e.a. (1967) is het een Midden-Europees taxon van het colliene en montane niveau en komt zij in het mediterrane gebied slechts zeer zelden voor. Dit in tegenstelling tot de meeste taxa uit de *Satureja calamintha*-groep, die een meer Zuideuropese verspreiding bezitten.

Een tweede taxon uit de *Satureja calamintha*-groep, dat een meer noordelijke verspreiding heeft, is *S. calamintha* (L.) Scheele subsp. *menthaefolia* (Host) Gams. Synoniemen zijn: *Calamintha sylvatica* Bromf. subsp. *ascendens* (Jord.) P.W. Ball (DE LANGHE e.a., l.c.) en *C. officinalis* Moench subsp. *intermedia* Baumg. (PODLECH & GAMS, l.c.). Volgens HEGI (l.c.) heeft deze plant een meer Zuidwesteuropese verspreiding. Blijkens de Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1972), is *Satureja calamintha* subsp. *menthaefolia* op verscheidene plaatsen in België en Luxemburg gevonden, ook in de Belgische omgeving van Maastricht (voor 1930 ten noordwesten, na 1930 vlak ten zuiden van deze stad). Overigens betwijfelen DE LANGHE e.a. (l.c.) de indigeniteit van deze plant in België. Volgens WEEDA (mond. med.) is *S. calamintha* subsp. *menthaefolia* ook in ons land aangetroffen en wel samen met *S. calamintha* subsp. *sylvatica* in Nijmegen in de negentiende eeuw. Dit is tevens de enige plaats in Nederland, buiten de Sint-Pietersberg, waar de Bergsteentijm gevonden is en enige jaren heeft standgehouden.

In het herbarium de Wever bevinden zich een aantal exemplaren van *S. calamintha* subsp. *sylvatica* van de Sint-Pietersberg. Het oudste is van 1860 en stamt uit het herbarium Dumoulin. Het is aannemelijk dat dit exemplaar van het Nederlandse gedeelte van de Sint-Pietersberg afkomstig is. Immers, CREPIN (1885) vermeldt dat "le *Calamintha officinalis* Moench.... n'a pas encore été observé en Belgique". Dat het hier om *C. officinalis* subsp. *officinalis* (= *S. calamintha* subsp. *sylvatica*) gaat, blijkt uit het feit dat *C. officinalis* subsp. *intermedia* (= *S. calamintha* subsp. *menthaefolia*) als *C. menthaefolia* door CREPIN (l.c.) als zeer zeldzaam in België voorkomend wordt vermeld. Verder blijkt uit de Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1972), dat *S. calamintha* subsp. *sylvatica* niet in België voorkomt maar wel langs de Luxemburgs-Duitse grens. Het exemplaar van 1860 is dus 32 jaar ouder dan de tot nu toe oudste vondst van de Sint-Pietersberg (WEEDA, l.c.).

In zijn aantekeningen vermeldt DE WEVER (1929): "Van *Calamintha officinalis* subsp. *officinalis* komt één der vormen sinds ± 1813 voor op den Pietersberg....". Hij heeft dit jaartal waarschijnlijk gevonden bij LEJEUNE (1811) die als vindplaatsen van *Satureja calamintha* sensu lato opgeeft: "dans les bois, près de Maestricht, Spa et Theux". Verder schrijft DE WEVER (l.c.): "Ze heeft zich lange jaren wel wat uitgebreid, maar toch betrekkelijk weinig en is in de laatste 10 jaar sterk verminderd".

In het herbarium Grégoire bevinden zich ook enkele exemplaren van de Bergsteentijm van dezelfde plaats. Het jongste exemplaar dateert uit 1942.

Standplaats en herkomst

Van *Satureja calamintha* sensu lato kan gezegd worden, dat het een kalk- en warmteminnende soort is. Binnen de soort *S. calamintha* is *S. calamintha* subsp. *sylvatica* het taxon dat volgens HEGI (l.c.) het meest gebonden is aan bossen en bosranden op kalkrijke gronden. Andere taxa binnen *S. calamintha* treft men ook wel op dergelijke plaatsen aan, maar zij komen ook vaak voor op meer ruderaal plaatsen in bijvoorbeeld wegbermen en op open, kalkrijke, stenige plaatsen als rotshellingen en muren.

In de Standaardlijst van de Nederlandse Flora (ARNOLDS & VAN DER MEIJDEN, 1976) is *S. calamintha* geplaatst in de oecologische groep 8c: planten van zomen op kalkhoudende, lemige, matig vochtige

tot droge grond. Inderdaad blijkt *S. calamintha* subsp. *sylvatica* op de Sint-Pietersberg voor te komen in de zoom van een *Ulmo-Clematidetum* of Bosrankstruweel. Zij bevindt zich op een vrij steile helling die op het oosten geëxponeerd is en waar mergel aan de oppervlakte treedt.

Over de herkomst van de plant maakt DE WEVER (l.c.) de opmerking: "Reeds Lejeune vermeldt dat ze er waarschijnlijk gekomen is uit den tuin van het Kasteel Caestert, waar vroeger veel vreemde planten gekweekt werden". Als *S. calamintha* inderdaad verwilderd is, dan heeft zij zich minimaal 120 jaren en, voorzover bekend, maximaal 170 jaren op dezelfde plaats kunnen handhaven dankzij het feit, dat de condities die zij in Midden-Europa aan haar omgeving stelt, aan de Sint-Pietersberg voorhanden waren. Vanwege deze overeenkomst in condities zou het echter goed mogelijk zijn dat zij van nature op deze plek voorkomt en dat deze vindplaats als een noordwestelijke voorpost van haar areaal kan gelden.

Hoe het ook zij, het is verheugend dat althans een van de bijzonderheden van de Sint-Pietersberg nog aanwezig is. Men kan alleen maar hopen dat de bescherming die haar vindplaats geniet haar voor uitsterven behoedt.

Literatuur:

- ARNOLDS, E.J.M. en R. VAN DER MEIJDEN, 1976. Standaardlijst van de Nederlandse Flora 1975.
- CRÉPIN, F., 1885. Manuel de la Flore de Belgique, ed 5 Bruxelles.
- HEGI, G., 1979. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. Band V, teil 4, München.
- HESS, H.E., E. LANDOLT, R. HIRZEL, 1967. Flora der Schweiz, Band 3, Basel.
- HEUKELS, H. - S.J. VAN OOSTSTROOM, 1977. Flora van Nederland, ed. 19, Groningen.
- LANGHE, J.E. DE, L. DELVOSALLE, J. DUVIGNEAUD, J. LAMBINON en C. VAN DEN BERGHEN, 1978. Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des Régions voisines, ed. 2, Meise.
- LEJEUNE, A.L.S., 1811. Flore des environs de Spa l. Liège.
- PODLECH, D. en H. GAMS, 1979. *Calamintha* Moench. In: HEGI, G. 1979. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. Band V, teil 4, München.
- ROMPAEY, E. VAN en L. DELVOSALLE, 1972. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora, Brussel.
- WEEDA, E.J., 1980. *Satureja calamintha* (L.) Scheele, Bergsteentijm. In: MENNEMA, J., A.J. OUNÉ - BOTERENBROOD en C.L. PLATE, 1980. Atlas van de Nederlandse Flora, deel 1: Uitgestorven en zeer zeldzame planten, Amsterdam. p. 178.
- WEVER, A. DE, 1929. Manuscript-aantekeningen. Natuurhistorisch Museum, Maastricht.

Summary

SATUREJA CALAMINTHA (L.) SCHEELE.

Satureja calamintha (L.) Scheele subsp. *sylvatica* (Bromf.) Brig., considered to be extinct in the Netherlands, was refound in september 1980 at the same locality where it occurred since, at least, 1860, viz. the St. Pietersberg.